

Anmeldelser.

Geodætisk Instituts Publikationer I. Johannes Mejers Kort over det danske Rige. Udgivet af N. E. Nørlund. I-III. (Kbh. 1942).

I den danske Kortlægnings Historie indtager Sønderjyden Johannes Mejer saa fremtrædende en Plads, at der turde være god Grund til at sætte ham et Minde. Hvad han med utrolig Energi har udrettet i sit Fag, blev for lange Tider Grundlaget for Forstaaelsen af vort Lands geografiske Form, og det kan derfor ikke undre, at Professor N. E. Nørlund, under hvis Ledelse moderne dansk Kortlægning har naaet saa fremragende en Position, har følt det som noget af en Pietetssag for Geodætisk Institut at rejse et Monument over denne Stormand i dansk Kartografi ved i værdig Form at offentliggøre den imponerende Kortsamling over det daværende danske Rige, som er bevaret til vore Dage. Thi medens de Arbejder, der omfattede Hertugdømmerne, allerede i Johannes Mejers Levetid for Hovedbladernes Vedkommende som kobberstukne Bilag til Dankwerths Neue Landesbeschreibung der zwei Herzogthümer 1652 var blevne almindelig kendte og udbredte, henlaa hele den øvrige Samling paa det kongelige Bibliotek — hidtil upubliceret og derfor langt fra tilstrækkelig paaagtet.

Smukt udstyrede og indbundne i 3 statelige Bind i stort Format foreligger nu hele Serien af de Mejerske Blade mangfoldiggjort med den fremragende Reproduktionsteknik, Institutet raader over, i Gengivelser, som baade i Tone, Stofvirkning og Farveholdning slutter sig overordentlig tæt til de gamle Originaler. Værket indledes af en kortfattet Oversigt over Johs. Mejers Liv og Virke (1606—74). P. Lauridsens Biografi af ham i Historisk Tidsskrift, 6. R., I, overflødiggjør jo en nærmere Redegørelse, og Professor Nørlund har derfor med Rette foretrukket at lægge Vægten paa et Felt, hvor han fremfor nogen er hjemme, en Karakteristik af den gamle Korttegners videnskabelige Forudsæt-

ninger og Teknik, hans Breddebestemmelser, Længdemaalinger, Længdeenheder og Metoder for Kortenes Konstruktion. Omfanget og Begrænsningen af Mejers Kunnen — set i Forbindelse med Kartografiens daværende Standpunkt og de yderst beskedne Hjælpemidler, som stod til hans Raadighed — træder derigen- nem tydeligt frem og giver den, som i vore Dage vil forstaa Kort- bladenes Tilblivelsesproces, en dybere Forestilling om Storheden af det Arbejde, denne Mand for 300 Aar siden saa beundrings- værdigt viede sin Kraft.

Bind I, som foruden Indledningen bestaar af 115 Plancher, bringer hele Materialet vedrørende Sjælland, Møen, Bornholm, de skaanske Landskaber, Gotland og Færøerne. Foruden selve Land- kortene finder man her den værdifulde Serie af skaanske Køb- stad- og Fæstningsplaner, og ved Betragtningen af dette Stof kan ingen dansk Byhistoriker undlade at beklage, at Johs. Mejer under sit rastløse Jag for at gøre sig til Herre over Omridset af det hele anselige Rige ikke fandt Tid og Ro til at dvæle ved Køb- stadplanerne i det øvrige Land. Bind II er helliget Fyen og Jyl- lands Sysler, ialt 52 Plancher, og hele Bind III er forbeholdt den i Sandhed enestaaende Samling af Specialkort over det daværende Aabenraa Amt, 123 Plancher, deriblandt en Grundplan over selve Aabenraa Købstad, udførte i Aarene 1639—41. Endelig ledsages Værket af en stor Rulle, som indeholder 3 Kæmpeblade: 1) Land- og Søkort over hele Danmark med Hertugdømmerne, 2) Land- kort over Skaane og Bleking, samt 3) Landkort over Slesvig.

Den store Publikation fremtræder dog ikke alene som et Min- desmærke over en fortienstfuld Mands Livsværk eller et Bidrag til dansk Kartografis Historie, selvom dette i og for sig vilde være tilstrækkeligt til at retfærdiggøre dens Udsendelse. Den er for Historikeren en topografisk Kilde af Værdi, et kærkomment Hjælpemiddel til Studiet af mange Forhold i det 17. Aarhundre- des Danmark. Sammen med den lidt yngre Søkortdirektør Jens Sørensens kartografiske Arbejder, som Johs. Knudsen har offentlig- gjort, giver de Mejerske Blade et interessant og ved sine Detailler meget rigt Billede af vort Land i den paagældende Periode.

Udnyttelsen af Stoffet, som her er belyst og gjort lettere til- gængeligt, vil dog i meget væsentlig Grad være betinget af, at Spørgsmaalene stilles rigtigt. Nutiden har forholdsvis let ved at faa Øje paa Fejl og Mangler i et Værk som dette, der for store Deles Vedkommende blev udført i forbløffende Hast, med pri- mitive Hjælpemidler og mangen Gang paa helt bar Bund, og den kritiske Brug af de gamle Blade maa naturligvis i første Række være afhængig af, at man søger at indhøste — ikke Oplysninger,

man nu om Dage langt sikrere og lettere kommer til — men det Materiale, man ellers slet ikke, eller i hvert Fald vanskeligt, vil finde frem. At dette Stof i mange Tilfælde har været af sekundær Betydning for Korttegneren selv, skærper kun Kravene om Forsigtighed. Men brugt med Forstand er de Mejerske Kort et meget kærkomment Hjælpemiddel.

I hvor forvrænget og forvirret en Skikkelse Stednavnene end manges Gang præsenterer sig — det spores jo overalt, at Johs. Mejers Modersmaal var Tysk — vil Topografer og Stednavneforskere ofte kunne oplede Stof, og i højeste Grad gælder dette Værkets 3. Bind, Specialkortene over Aabenraa Amt, som er spækkede med Navne paa Vange og Heder, Gravhøje og Fortidsminder af forskellig Slags.

Om Landets Overflade giver Flertallet af Kortene derimod for det meste mindre Besked. Den rastløse Kamp for at tilegne sig de rigtige Forhold og Omrids har for Kortlæggeren været Hovedsagen, og Opgaven var saa omspændende, Tiden saa knap, at han kun undtagelsesvis kunde overkomme at gøre Rede for den landskabelige Type. Hist og her vil man dog med Udbytte kunne opsøge karakteristiske Træk. Moser, Heder, Skove og Flyvesandsarealer har han søgt at markere paa en Række af de mere detaillerede Kortblade, og selvom man her stadig maa holde sig for Øje, at denne Afmærkning saare langt fra er gennemført konsekvent, bringer de dog ogsaa paa dette Omraade adskilligt værdifuldt frem.

Hvad hans Anvendelse af Skovsignatur angaar, gælder det saaledes, at den ikke paa langt nær slaar til; sine Steder er vidtstrakte Skovomraader slet ikke indtegnede, medens Opmærksomheden nu og da fæster sig ved kraftige, omhyggeligt placerede Træsignaturer paa siden hen nøgne Strøg. Mærkelig og i høj Grad fængslende er saaledes Skovmarkeringen i 2. Binds Kortblade Nr. 13 og 15 over Vendsyssel, særlig dets nordlige Del; paa Bladet over Egnen Nord for Tul Sø (I, Pl. 11) faar man et Indtryk af, hvor langt mere overvældende Skoven endnu dengang beherskede Midsjælland, og en kyndig Topograf vil ogsaa andet Steds rundt om i Samlingen se Trægrupper marchere op i sluttet Flok, hvor Skoven forlængst er gaaet til. Sammenholdt med andet Kildestof — Markstudier ikke at forglemme — vil Mejers Kort derfor meget ofte kunne hjælpe Topografen paa Spor.

Et halvt Hundremaal før Johannes Mejer begyndte sin Virksomhed, havde der i Danmark været en Mand, der ligesom han flakkede Landet rundt, besteg Højder og Kirketaarne, tog Polhøjden hist og her og anstillede Maalinger i Haabet om at kort-

lægge sit Land. Først med et saadant Arbejde bag sig mente han sig i Stand til værdigt at fremstille dets Historie. Denne Forsker var Anders Sørensen Vedel, som overalt hvor han kom frem, op-søgte historiske Steder, indsamlede Folkeviser, Sagnstof og gammel Tradition. Opgaven blev ham for vældig, — men hvad om vi nu havde haft nogle enkelte Kort af ham, levende fyldt med Fortid!

Det Arbejde, Vedel drømte om, blev det ikke Johs. Mejers Sag at tage op; hans Styrke laa paa et andet Felt. Men dog havde ogsaa han historisk Sans; hans i allerhøjeste Grad omtvistelige Kort over Stormflodernes Plyndring paa Hertugdømmernes Vestkyst vidner derom, og i den foreliggende Udgave fornægter denne hans Indstilling sig ikke. Det Trelleborg ved Slagelse, som de sidste Aars Udgravninger har gjort almindelig bekendt, indtegner han omhyggeligt paa sit Kort over denne Egn, og Markeringen af Isendige i Ikast Sogn, »Growgraff« gamle Skanse ved Hærvejen i Øster Løgum Sogn, Herjulfs Runesten ved samme Vej og adskilligt andet af lignende Karakter har han fundet Tid til at hellige sin Opmærksomhed. Med Interesse studerer man de af ham afmærkede Lokalteter paa Kortene over Hven; det samme gælder den lille paa B. I, Pl. 17 afsatte Hjørneplan over Bavelse By og Hovedgaard, Ting- og Rettersteder, Vind- og Vejrmøller har han i stor Udstrækning taget med, og der er for Topografen Grund til at paaskønne den Vægt, han synes at have lagt paa at faa de vigtigste Landevejsbroer indtegnede.

Mangen Gang er det dog blevet ved disse, idet han har for-sømt at faa Vejen med, men for den, som vil fordybe sig i dette Emne, kan Brosignaturen alene undertiden være til Nytte. Som Regel har den gamle Kortmester dog paa sine store, omhyggeligere udførte Blade afsat en Del af Vejene. Med særlig Interesse har han saaledes indtegnet baade Sjællands gamle »Via regia« Sønden om Sorø Sø og den nye »Via regis« Norden om, og paa de paa-gældende Kortblade forsømmer han ikke punktligt og nøjagtigt at fastholde Hærvejen gennem Midtsjælland. Forøvrigt turde der dog — netop hvad Vejene angaar — være Grund til at mane til Forsigtighed, naar man bruger hans Kortblade som Kilde. Ikke fordi de i den Forbindelse er værdiløse; thi dette er langt fra Til-fældet, ja mangel Gang kan de oven i Købet give meget nyttige Holdepunkter. Uden Tvivl gør man dog klogest i at udsætte Ud-nyttelsen af ham til et mere fremskredet Stadium af sine Studier. Først naar en grundigere Gennemgang af alt det øvrige, vidt spredte og besværlige Stof er fra Haanden, vil man tryggere kunne raadspørge de gamle Kort. De Blade, man vil bruge, maa — det

siger sig selv — flittigt jævnføres baade med Videnskabernes Selskabs og moderne Kort; thi hvor en eller anden Lokalitet er galt placeret, og det hænder — Frederiksdal er saaledes, skønt de paagældende Blade bærer Aarstallet 1659, anbragt paa Lyngsodde i Stedet for paa Bjergsodde, hvor den anlagdes ca. 1650 — kan Vejene naturligvis faa et forvirrende Forløb. Som Regel er de dog rigtigt afmarcherede fra Købstæder og vigtige Bropas, men paa deres videre Færd kan det stundom ske, at de pludselig stopper op, og den Vejlinje, som kort efter paany tager fat, vil i mange Tilfælde vise sig at være — ikke en direkte Fortsættelse af den første — men et Sidespor.

Med Kritik og under Kontrol af andet Materiale vil Mejers Vejlinjer ikke des mindre Gang paa Gang yde god Hjælp, og sikrest færdes han i Sønderjylland. Her kan man trygt bygge paa ham, ja for Aabenraa Amts Vedkommende giver Sognekortene saa gode og paalidelige Efterretninger, som man med Rimelighed kan forlange.

Med Rette har man betegnet disse Blade som Perler; thi hvad Johs. Mejer formaaede at give i Detailler, har han her med Mesterskab lagt for Dagen. Hver Gaard, hvert Hus, hver Mark er afsat, Lyngheder, Moser, Vande og Skove er afmærkede, Oldtidshøje og Lokalteter af alle Slags dukker frem med de gamle Navne, ingen Mindesmærker eller Pletter, som Sagn og Folketradition tilskrev Mærkværdighed, synes undslupne hans opmærksomme Blik. Det er saaledes for Øster Løgum Sogns Vedkommende interessant at sammenligne Mejers Specialkort med den omhyggelige Redegørelse for Fortidsminderne i dette Sogn, Pastor Kjer lod offentliggøre i Antikvariske Annaler 1812. Til hvert af Kortbladene slutter der sig forøvrigt en detailleret Arealbestemmelse for hvert Landbrug og en Ejerliste over samtlige Gaarde.

Fra Historikernes Side er der derfor god Grund til med Taknemmelighed at modtage denne Udgave, som i saa høj Grad kan lette Udnyttelsen af et Kildeskrift med rigt og værdifuldt Stof.

Hugo Matthiessen.

Hans Fussing: Herremænd og Fæstebonde, Studier i dansk Landbrugshistorie omkr. 1600 (Kbh. 1942, XII + 518 Sider).

Emnet er centralt og godt valgt. Vort Kendskab til Fæsteforholdene paa de adelige Godser har hidtil været meget mangelfuldt, hvilket let lader sig forklare. Medens der i Lensregnskaberne findes meget til Kronbøndernes Historie — at det ikke er blevet